

egy világnyelv kérdését az Európai Unióra leszűkítve vizsgálni? Nincs-e ott, e kérdés mögött – kikerülhetetlenül – egy valóban globális világnyelv problémája, annak ellenére, hogy egy ilyen nyelv ma csak az utópiák körébe tartozik?

8. Eco fejtegetéseinek, úgy vélem, van egy szépséghibája. Könyve elején (33–37. o.) mércét keres annak megítéléséhez, hogy az egyes természetes és mesterséges nyelvek közül melyik a „jobb”, illetve melyik a „rosszabb”. Ezt a mércét Louis Hjelmslev szemiotikai modelljében (1943) véli fölfedezni. Hjelmslev különbséget tesz a nyelvek körében a *kifejezés* és a *tartalom* között. A kifejezések a hangok *kontinuumának* egy részéből épülnek föl. *Formájuk*: a fonológiai rendszer, a szókincs (a lexika) és a szintaktikai szabályok. Ezek segítségével lehet generálni olyan *szubsztanciákat*, amelyenek például a szavak. – A tartalom bázisa mindannak a *kontinuum*a, amit el lehet gondolni, ki lehet mondani. A tartalomnak is vannak *formái*. A tartalom *szubsztanciája* a kifejezés jelentése. Dióhéjban ez lenne az a modell, amelyet aztán Eco (ígérete szerint) több száz oldalon keresztül mint mércét használna a különböző nyelvek értékelésénél. A baj csak az, hogy a kifejtés során Eco tökéletesen megfelelkezik erről a „*mércéről*”, amely – általánossága miatt – eleve alkalmatlan arra, hogy betöltse egy ilyen mérce szerepét. Az itt vázolt modellt azért is hibásnak tartom, mert az – az említett két kategória mellett – nincs figyelemmel egy harmadikra is. Ez a jelek *jelöleteinek* (*deszignátumainak*), vagyis: a „*dolgoknak*” a síkja. Pedig egy nyelv nem „a jelentését jelenti” (?), hanem „*dolgokat*” jelöl. Izomorfia van egy nyelv és a valóság között.

Ez az észrevételem azonban nem változtat a lényegen, azon, hogy Eco könyve kiváló alkotás és – egyben – élvezetes olvasmány, amely méltán tarthat számat nemcsak a szakemberek, hanem a nagyközönség érdeklődésére is.

9. Eco könyve egy olyan, reprezentatív sorozatban jelent meg, amely több neves kiadó együttműködésének az eredménye. A számos nyelven kiadott sorozat német címe: EUROPA BAUEN, „*építeni Európát*”, az olasz változaté:

FARE L'EUROPA, „*megcsinálni Európát*”. Ezek a címek azt fejezik ki, hogy nem magától fog létrejönni az Egyesült Európa. Meg kell érte küzdeni! Európa egyesülését közös erőfeszítéssel meg kell valósítani! Ezt az alap gondolatot fejezi ki az az ELŐSZÓ is, amely ott található a sorozat minden egyes kötetének élén, és amely Jacques Le Goff főszerkesztőtől ered. Ezért – bármilyen jól hangzik a magyar változatban az EURÓPA SZÜLETÉSE sorozatcím – azt elhibáztottnak tartom. Nem fejezi ki Le Goff intencióit, azt az aktivitást, amelyet ő olyan fontosnak tart.

A sorozat kiadói olyan művek megjelentetésére vállalkoztak, amelyek tárgya összefügg a közös Európa építésének témájával. Így esett a választás Eco itt ismertett könyvére is. – Az Atlantisz Kiadó már több kötetet megjelentetett a sorozatból. Ilyenek például Leonardo Benevolo: A VÁROS EURÓPA TÖRTÉNETÉBEN (1994), Ulrich Im Hof: A FEVILÁGOSODÁS EURÓPÁBAN (1995), Michel Mollet du Jourdin: EURÓPA ÉS A TENGER (1996), Massimo Montanari: ÉHSÉG ÉS BŐSÉG (1996). Mindegyiket a gondos szerkesztés és a szép kiállítás jellemzi. Érdeklődéssel tekintünk Eco könyvének készülő magyar változata elé.

Solt Kornél

LENNI VAGY NEM LENNI?

Georges Minois: *Histoire du suicide*
Librairie Arthème Fayard, Paris, 1995 –
Georges Minois: *Geschichte des Selbstmords*
Artemis & Winkler, Düsseldorf und Zürich, 1996.
520 oldal

Az öngyilkosságok történetírása mint rész tudomány néhány évtizeddel ezelőtt valahogy úgy jött létre, mint az Egyesült Nemzetek Szövetsége. Létrehozásához összeszövetkezett – egyebek között – az orvos-, a pszichiátria- és a pszichológiatörténet, a pszichiátria, a pszichohistória, a szociálpszichológia, a szuicidológia (ez utábbi maga is 1945 utáni születésű „interdiszciplináris diszciplína”), a történeti demográfia, a statisztika, a mentalitás-

történet, a jogtudomány és -történet, a vallás- és egyháztörténet, a teológia, az irodalomtörténet, a filozófia, az etika, a politológia. Alapokmányának megszövegezésében, nem is kétséges, a francia Annales-iskola hagyományai játszottak nehezen túlbecsülhető szerepet.

A világ könyvtárai ma sem őriznek beláthatatlan mennyiségű öngyilkosság-történeti könyvet; ennek a téma még mindig meglevő tabujellege mellett a módszertani nehézségek is okai. A szuicidológusok és a statisztikusok azon is vitakoznak, hogy valójában mekkora volt az öngyilkossági arány a legutóbbi években. Nemigen lehet például egészen pontosan tudni, mennyire valóságos és mennyire statisztikai műtermék a szuicidiumok számának 1989 utáni magyarországi csökkenése. Hogyan tudnánk hát eldönteni, kik és miért ölték meg magukat a korai antik Mezopotámiában, a középkori Németországban vagy a Kárpát-medence felé igyekvő ősmagyarok soraiban?!

A francia Minois óvatosan csak a késői antikvitásnál kezdi történeti áttekintését, s igazából a XVI–XVIII. századra összpontosít. Zonda Tamás pszichiáternek, az öngyilkosság-történetírás magyarországi úttörőjének eszmefuttatásai a törzsközösségi magyarokról az ÖNGYILKOS NÉP-E A MAGYAR? című könyvében azonban ismét egyszer illusztrálják azt a történettudományi közhelyet, hogy a historikusnak az adatszerűség szintjén annál egyszerűbb a dolga, minél későbbi, és annál bonyolultabb, minél régebbi korszakot vesz szemügyre.

Ezt a szabályt azonban rögvest módosítanunk kell. Az egyén öngyilkossága alapján mindig társadalomkritika, és azt sugallja, hogy ebben vagy abban a társadalomban, ezek vagy azok az emberek között nem érdemes, nem lehet tovább élni. A társadalmi elittek mindig kitűnően megértették ezt az összefüggést, ezért minősült a kommunista párt uralma alatt a Szovjetunióban, Kelet-Németországban, Romániában, de egy ideig Magyarországon is bizalmas, titkolt anyagnak az öngyilkossági statisztika.

De a makroközösségek a hallgatáson kívül más módon is igyekeztek elfojtani ingerültségüket az öngyilkosságok és az öngyilkosok miatt. A középkori, egyébként igen terjedelmes és természetesen mélyen keresztény szel-

lemiségű értekező és szépirodalom feltűnően keveset foglalkozott az önkéző halállal mint létező társadalmi jelenséggel. Ezért jutottak sokan arra a következtetésre, hogy a középkorban a szuicidium kifejezetten ritkán fordult elő. Minois (egyébként középf- és újkori vallás- és társadalomtörténész) leszámol ezzel a mítosszal. Ő az öngyilkosságok, az öngyilkossági gyakoriságok minden ingadozás mellett tartóssága, habár állandó formaváltozása mellett teszi le a garast. A források hozzáférhetőségére ez már egyáltalán nem áll, a középkor az öngyilkosságokat legalább annyira titkolta, mint az átlagos magyar familia valamelyik családtagjának alkoholizmusát.

Az öngyilkosság-történet paradoxonja, hogy míg a medicina (Ady Endre kifejezésével) „a meghívott halál”-t negatívumnak, kiküszöbölendő és kóros jelenségnek tekinti – éppen úgy, mint mondjuk az agyvérzést vagy a gyomorfekélyt –, az öngyilkosság jogáért vívott harc, sőt az öngyilkossággal történő foglalkozás a középkor és az újkor fordulóján az emberi nem felszabadulásának, öntudatra ébredésének, béklyói lerázásának autonómiája visszaszerzésének volt elmaradhatatlan kísérőjelensége. A középkor ugyanis nem pusztán az öngyilkosságot üldözte, hanem az öngyilkost vagy az öngyilkosjelöltet is. Nem ment ritkaságszámba a holttest felakasztása, jelképes „megkínzása”, végigvonszolása a helységen, örökségének elkobzása, az öngyilkos posztumusz beperelése, az egyházi temetés megtagadása. A VI. évszázadban a gyilkosságot még csupán pénzbüntetéssel sújtották, az öngyilkosságot viszont szigorúan üldözték. Júdásnak nemcsak Jézus elárulását, hanem öngyilkosságát is a szemére vetették. Az öngyilkosság kifejezés a különböző nyelvekben inkább negatív csengésű, hiszen a „gyilkosság” szó – bármilyen összetételben – alapvetően kellemetlen érzelmeket kelt. (Ezért használja szívesebben korunk elmeorvosai halálos kimenetel esetén a szuicidium, életben maradásakor a paraszuicidium szót.)

Bár Minois árnyalja az eddig ismert egysíkú képet, és cáfolja az öngyilkosság monolitikus középkori elítélésének legendáját (a Zrínyi kirohanása jellegű, nagyon elterjedt háborús akciók például mindig hőstettnek minősültek, nem pedig szuicidiumnak, amik a valóságban voltak; főleg nemeseknél és pa-

poknál kivételt tettek a valódi vagy ráfogott elmebajjal is, adott esetben titkolóztak, hazudtak stb.), nem kétséges, hogy a minden ízében a kereszténységtől áthatott és szemét az égre függesztő középkori európai mentalitás mélyen szégyenletesnek tartotta az önkézű halált. Pedig az ÓSZÖVETSÉG ezt még, az újkori, szívós harcok után létrejött közvélekedés pedig már nem tette. (Az ÚJSZÖVETSÉG az öngyilkossággal közvetlenül nem is foglalkozott, habár vaknak kellett lennie annak, aki nem látta: Jézus jeruzsálemi útja legalábbis minősíthető közvetett öngyilkosságnak is. A kereszténység megalapítója tudta, mi vár majd rá a városban.)

A depresszióra hajló Shakespeare, akihez a téma közel állt, mindig emberinek és sajnálatra vagy éppen csodálatra – de nem megvetésre – méltónak minősítette az öngyilkos vagy az öngyilkosságra hajló embert (például Hamletet, akinek híres monológja Minois könyvének mottója).

Mint annyi más területen, a reneszánsz idején a hagyományos keresztény öngyilkosság-felfogás megkérdőjelezésében is a gazdag antik irodalmi és történelmi örökség felelevenítése játszott a főszerepet. A teológia és a filozófia által skolasztikus módon lezártnak nyilvánított kérdést újra nyitottnak minősítették, Démoszthenész és Lucretia, Püthagorasz és Cato, Démokritosz és Brutus, Diogenész és Seneca immár majdhogynem hősként tűntek fel a könyvek hasábjain. Az elméletalkotók egyre több kivételt és mentéget találtak az öngyilkosságra. Vajon az örhelyén álló katonához hasonlítható-e az ember helyzete, akit csupán a mindenható hívhat vissza, mint a középkor vélte, vagy inkább egy ház bérlőjéhez, akinek joga van akármi-kor kiköltöznie? A fordulat mindenesetre hosszú időt vett igénybe, csak évszázadok múltán zárult le, és John Donne angol barokk költő (egyébként teológus és prédikátor) is még csak efféle szamizdatban, másolatokban merre terjeszteni forradalmian új nézeteket hirdető BIOTHANATOS-át.

Shakespeare ötvenkét öngyilkost vonultatott fel a darabjaiban, és szó sincs arról, hogy a néző Romeót vagy Júliát, Othellót vagy Cassiust, Antoniust vagy Cleopatrát ellen-szenves figuraként élné meg. (Macbethet igen, de nem ezért.) A shakespeare-i öngyil-

kosságok elemzése amúgy is kimeríthetetlen; Minois mélyen jellemzőnek tartja, hogy a melankolikus Hamlet királyfi (és maga a stratfordi színműíró), aki oly sokat beszél és foglalkozik az önkézű halál lehetőségével, végül mégsem saját maga vet véget életének. Nem nélkülözi a jelképeséget, hogy a világirodalom minden bizonnyal legismertebb szövegének tárgya éppen a szuicidium.

Ez is az öngyilkosság-történet egyik paradoxonja: a szuicidiumelmélet néhány óriása – így Montaigne, Francis Bacon vagy John Donne – betegségben, ágyban, párnák közt halt meg, és maga soha nem próbálkozott öngyilkossággal. A pszichiáterek között elég sok öngyilkos akad (ők vezetik az orvosok listáját), de az öngyilkosság-kutatók között az erre is figyelmes szakma tapasztalatai szerint ritkaságszámba megy a szuicidium. Talán innen is ered az a makacs tévhít – ami a mindennapok szintjén biztosan nem igaz –, hogy aki beszél az öngyilkosságról, az soha nem lesz öngyilkos. De nem kétséges, hogy némelyek, akik az öngyilkosság témájáról értekeznek, ezzel mintegy feldolgozzák és szublimálják saját szuicidiumhajlamukat.

Minois átfogó tájékozottság birtokában – habár itt-ott némileg egyhangúan, idézetekkel barokkosan túlsúlyosan és túlságosan francia- és angolközpontúan – vázolja fel az öngyilkossággal kapcsolatos nézetek sok évszázados változását. Más országokat csupán ritkán említ meg, Németországra igazán csak Goethe WERTHER-regénye kapcsán kerít sort. Bár Magyarország a múlt század közepe óta „öngyilkosság-nagyhatalom”, Minois könyvében még egy mondat, egy szó erejéig sincs magyar vonatkozás. Általános történelemszemponttal talán valamennyire túlértékeli a szociális környezet és lebecsüli a körlelektani állapotok szerepét. Egyik-másik eseteírását olvasva az orvosi tájékozottságú olvasó szinte felkiált: hiszen ennél vagy annál az embernél nyugodtan felállíthatnánk az életkörülményektől minden bizonnyal színezett, de nem általuk okozott úgynevezett endogén depresszió diagnózisát!

Az az orvostörténeti folyamat, amelynek során a sátánt, ezt az öngyilkosságra kísérő gonosz hatalmat felváltja előbb a melankólia (vagyis a depresszió), majd a XX. században a pszichoanalitikus magába vetített

szigorú felettes én (és a biológiai pszichiátriában a szerotoninanyagcsere-zavar) elmélete, szerepel, hogyne szerepelne Minois-nál, de nem jut, nem juthat kellő hangsúllyal érvényre. Az öngyilkosság medicinizálódásának folyamata a könyvben némileg a háttérbe szorul.

Minois könyvének egyértelmű, bár a XX. századi felfogás tükrében némileg meglepő tanulsága, hogy az öngyilkosság történetileg nem a pszichiátria tulajdona, hanem – ha már választani lehet – inkább a filozófiáé. Talán ezért váratott magára olyan sokáig (jелеsül Émile Durkheim felléptéig) az öngyilkosság tudományos járványtana, tovább, mint más pszichés vagy testi betegségeké.

Minois kitűnő annak leírásában, hogy miként szekularizálódik és válik banálissá az öngyilkosság. Az állandóság és a változás kölcsönhatását szemlélteti, hogy a fő irányzatok évszázadokat átívelő szívóssága mellett minden kor a maga képére és hasonlatosságára teremti meg a maga öngyilkosságait. Manapság ritkaságszámba megy például a vallásosan színezett melankólia, néhány évszázada még a depresszió mindennapjaihoz tartozott. Állandó jelenség maradt viszont, hogy az öngyilkossággal megértően foglalkozókat felbujtókként, a szuicidiumot dicsőítőkként bélyegezték meg, és Ibsentől a materializmusig, a moziktól az ateizmusig sokakat és sokféle intézményt tettek felelőssé az öngyilkosságok terjedéséért.

A francia történéssz határozottan cáfolja a historiográfiai tételt, hogy ha egy korszakban keveset beszélnek az öngyilkosságról, akkor az a szuicidium ritkaságának jele, ha pedig élénkebbé válik a diskurzus – mint a XVII–XVIII. századi Angliában –, akkor gyakoribbá válására következtethetünk. Egy időben az öngyilkosság szinte második angolkórnak minősült, pedig (ahogy Minois rámutat) csupán arról volt szó, hogy az angol közvélemény, a frissen kivirágzó sajtó és a fellendülő könyvkiadás jobban érdeklődött a téma iránt, mint az európai kontinens. Ez már Voltaire-nek is feltűnt, aki a szuicidiumok kap-

csán is szembeállította a brit szabadságot a francia újságok cenzúrájával. Párhuzamosan az egyre gyakoribbá váló írni-olvasni tudással, új tömegműfaj jelenik meg, amelyet a hírlapok nem restellnek kihasználni: a búcsúlevél. Akkor kezdődött a folyamat, amely Rudolf trónörökös és Marilyn Monroe, József Attila és Latinovits Zoltán a tömegtájékoztásban részletesen, visszataszítóan taglalt haláláig vezetett.

Anglián kívül az 1600-as évek inkább az öngyilkosságot ellenforradalmának minősülnek, a vallás, az erkölcs és a jog a Tekintély, a Hagyomány, a Rend és a Hit nevében mind a katolikus, mind pedig a protestáns oldalon visszatért az évszázadokon át hirdetett tradicionális keresztény felfogáshoz. A felvilágosodás és a modern filozófiai és orvostudományi racionalizmus – ha nem is a régi, az öngyilkosságot elítélő és istentelennek minősítő nézetek makacs továbbélése nélkül – a reneszánsz úttörése után a modernitás végleges (?) fordulatának korszaka. Bizonyos kérdésekben (a büntethetőség elutasításában, az öngyilkosság komplexitásának és a tudományos kutatás szükségességének elismerésében) széles körű egyetértés alakult ki, de egyébként a vélemények talán minden eddiginél szélesebb skálája van jelen a mindennapi és a tudományos köztudatban. A XIX. és a XX. századot Minois aránylag röviden, felületesen és itt-ott tévesen tárgyalja: ezek a korszakok már nem az ő szakterületei, és aránylag jobban is ismertek. A tudományos igényű öngyilkosság-statisztika XVIII. századi kezdetektől és előfutároktól eltekintve a XIX. század terméke.

Minois munkája hibái ellenére gondolatébresztő, kitűnő orvos- és pszichológiatörténeti értekezés. Megérdemelné, hogy magyarra is lefordítsák – a téma hazai fontosságának taglalását e helyütt mellőzhetjük –, már csak azért is, hogy minél több itthoni szakembert ösztönözzön a magyarországi öngyilkosságtörténet sajnálatosan elhanyagolt területének alaposabb megművelésére.

Harmat Pál